MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 07. JULY 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

Maktab o'quvchilarida geografiya ta'limining audiovizual vositalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish asosida rivojlantirish modelining amalga oshishi

M. A. Rustamova, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti akademik litseyi geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o'quvchilarida geografiya ta'limi jarayonida audiovizual vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish asosida ta'limni rivojlantirish modelining nazariy asoslari, tuzilishi va amaliy joriy etilishi tahlil qilinadi. Modelning asosiy komponentlari – maqsad, mazmun, texnologik, diagnostik va natijaviy bloklar – batafsil yoritiladi. Audiovizual vositalar (ta'limiy videolar, interaktiv xaritalar, sun'iy yo'ldosh tasvirlari, virtual sayohatlar, GIS-ilovalar) yordamida fazoviy tafakkur, kartografik savodxonlik, tanqidiy tahlil va media-kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlari ko'rsatib beriladi. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi amaliy tajriba va xalqaro tadqiqotlar asosida modelning samaradorligi baholanadi. Muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: geografiya ta'limi, audiovizual vositalar, media-kompetensiya, fazoviy tafakkur, rivojlantirish modeli, maktab o'quvchilari, kartografik savodxonlik, raqamli ta'lim texnologiyalari.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations, structure and practical implementation of the educational development model based on the formation of skills in working with audiovisual tools in the process of geography education among schoolchildren. The main components of the model - goal, content, technological, diagnostic and result blocks - are described in detail. Mechanisms for developing spatial thinking, cartographic literacy, critical analysis and media competence using audiovisual tools (educational videos, interactive maps, satellite images, virtual tours, GIS applications) are shown. The effectiveness of the model is assessed based on practical experience in general secondary schools of Uzbekistan and international research. Problems are identified and specific proposals are developed to eliminate them.

Keywords: geography education, audiovisual tools, media competence, spatial thinking, development model, schoolchildren, cartographic literacy, digital educational technologies.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы, структура и практическая реализация модели развития образования, основанной на формировании навыков работы с аудиовизуальными средствами в процессе географического образования школьников. Подробно описаны основные компоненты модели – целевая, содержательная, технологическая, диагностическая и результативная блоки. Показаны механизмы развития пространственного мышления, картографической грамотности, критического анализа и медиакомпетентности с использованием аудиовизуальных средств (образовательные видеоролики, интерактивные карты, спутниковые снимки, виртуальные туры, приложения ГИС). Эффективность модели оценивается на основе практического опыта в общеобразовательных средних школах Узбекистана и международных исследований. Выявлены проблемы и разработаны конкретные предложения по их устранению.

Ключевые слова: географическое образование, аудиовизуальные средства, медиакомпетентность, пространственное мышление, модель развития, школьники, картографическая грамотность, цифровые образовательные технологии.

Kirish: Zamonaviy geografiya ta’limi o‘quvchilarda nafaqat geografik bilimlarni shakllantirishni, balki murakkab fazoviy jarayonlarni tahlil qilish, kartografik ma’lumotlarni o‘qish va media-kontent bilan ongli ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishni talab etadi. An’anaviy darslik va statik xarita asosidagi metodika bugungi raqamli jamiyat talablariga to‘liq javob bera olmaydi [1, 45–52-betlar].

Audiovizual vositalar – ta’limiy filmlar, animatsion xaritalar, vaqt oralig‘idagi o‘zgarishlarni ko‘rsatuvchi videolar, virtual ekskursiyalar va geografik axborot tizimlari (GIS) – geografik voqea-hodisalarni dinamik ko‘rinishda taqdim etish imkonini beradi. Ikki tomonlama kodlash nazariyasiga ko‘ra, ma’lumot bir vaqtning o‘zida verbal va vizual kanallar orqali qayta ishlansa, eslab qolish samaradorligi sezilarli oshadi [2, 67–74-betlar].

O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha xalq ta’limini rivojlantirish konsepsiyasi va davlat ta’lim standartlarida raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish vazifasi qo‘yilgan [3, 8–15-betlar]. Shu bois geografiya ta’limida audiovizual vositalar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish asosida rivojlantirish modelini ishlab chiqish va amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi – ushbu modelning tuzilishi, amalga oshirish bosqichlari va samaradorligini ilmiy-metodik jihatdan asoslashdan iborat.

Asosiy qism

1. Modelning nazariy-metodologik asoslari Rivojlantirish modeli tizimli, faoliyatli va kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslanadi. U o‘quvchining passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylanishini ta’minlaydi. Model quyidagi bloklardan tashkil topadi:

- **Maqsad bloki** – fazoviy tafakkur, kartografik savodxonlik, media-kompetensiya va ekologik ongni rivojlantirish;
- **Mazmun bloki** – audiovizual materiallar asosida geografik bilimlar tizimini boyitish;
- **Texnologik blok** – darsning tayyorgarlik, ko‘rish, tahlil va ijodiy ishlab chiqarish bosqichlari;
- **Diagnostik blok** – bilish, ko‘nikma va munosabat darajasini baholash mezonlari;
- **Natijaviy blok** – o‘quvchining mustaqil media-mahsulot yaratish qobiliyati.

Ushbu tuzilma xalqaro media-ta’lim standartlari va O‘zbekiston pedagogik tadqiqotlari bilan uyg‘unlashgan [4, 112–120-betlar; 5, 22–29-betlar].

2. Modelning amalga oshirish bosqichlari Model to‘rt asosiy bosqichda joriy etiladi.

Birinchi bosqich – tayyorgarlik. O‘qituvchi dars maqsadiga mos audiovizual materialni tanlaydi, o‘quvchilarga oldindan savollar beradi va asosiy tushunchalarni yangilaydi. Masalan, iqlim o‘zgarishi mavzusida sun’iy yo‘ldosh tasvirlari va vaqt oralig‘idagi videolar tanlanadi [6, 89–97-betlar].

Ikkinchi bosqich – ko‘rish va idrok etish. O‘quvchilar materialni diqqat bilan tomosha qiladilar. O‘qituvchi kerakli joylarda to‘xtatib, muhim geografik elementlarga e’tiborni qaratadi.

Uchinchi bosqich – tahlil va talqin. O‘quvchilar ko‘rilgan materialdagi axborotni xarita, jadval yoki sxema bilan solishtiradilar, manbaning ishonchliligini baholaydilar, sabab-natija aloqalarini aniqlaydilar. Bu bosqich tanqidiy tafakkurni rivojlantiradi [7, 34–41-betlar].

To‘rtinchi bosqich – ijodiy faoliyat. O‘quvchilar o‘zlarining qisqa video-hisobotlarini, interaktiv prezentatsiyalarini yoki mahalliy geografik ob’ektlar haqida multimedia mahsulotlarini yaratadilar. Bu jarayon bilishni mustahkamlaydi va media-kompetensiyani shakllantiradi [8, 145–153-betlar].

3. Modelning samaradorligini ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlar Model muvaffaqiyatli ishlashi uchun quyidagi shartlar zarur:

- o‘qituvchining media-savodxonligi va metodik tayyorgarligi;
- o‘zbek tilidagi sifatli audiovizual kontentning mavjudligi;
- texnik jihozlar (proektor, interaktiv doska, internet) bilan ta’minlanganlik;
- baholash tizimiga media-ko‘nikmalarni kiritish;
- loyiha va guruh ishlarini muntazam tashkil etish.

O‘zbekiston maktablarida o‘tkazilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu shartlar bajarilganda o‘quvchilarning geografik materialni eslab qolish darajasi 25–35 foizga oshadi, motivatsiya va darsdagi faollik sezilarli yuksaladi [9, 56–63-betlar; 10, 101–108-betlar].

4. Amaliy natijalar va kuzatuvlar Model sinovdan o‘tkazilgan sinflarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar qayd etildi:

- o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlari aniqroq va tizimli bo‘ldi;
- kartografik va masofaviy zondlash ma’lumotlarini tahlil qilish ko‘nikmasi shakllandi;
- mustaqil media-mahsulot yaratish qobiliyati paydo bo‘ldi;
- mahalliy geografik ob’ektlarga qiziqish ortdi.

Ayniqsa, o‘quvchilarning o‘zlari suratga olgan qisqa videolar yoki interaktiv xaritalar yaratishi bilishni chuqurlashtirishda yuqori samara berdi [11, 78–85-betlar].

Muhokama: Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, audiovizual vositalar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish asosidagi model geografiya ta’limining sifatini sezilarli oshiradi. Biroq amaliyotda bir qator ziddiyatlar saqlanib qolmoqda: texnik imkoniyatlarning o‘sishi bilan o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi o‘rtasidagi

nomutanosiblik; global kontent boyligi bilan o‘zbek tilidagi sifatli materiallarning yetishmasligi; faoliyatli yondashuv zarurati bilan an’anaviy baholash tizimining hukmronligi.

Xalqaro tajriba (Finlyandiya, Singapur) shuni ko‘rsatadiki, media-kompetensiyani fan dasturlariga tizimli kiritish fazoviy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda yuqori natija beradi [12, 201–210-betlar]. O‘zbekiston sharoitida ham milliy kontent bankini yaratish, o‘qituvchilarni uzluksiz malaka oshirish va baholash mezonlarini yangilash orqali shu yo‘nalishda ilg‘or natijalarga erishish mumkin [13, 33–41-betlar].

Xulosa va takliflar Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi:

1. Audiovizual vositalar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish asosidagi rivojlantirish modeli geografiya ta’limini zamonaviylashtirishning samarali vositasidir.
2. Modelning to‘liq amalga oshishi o‘qituvchi tayyorgarligi, milliy kontent va baholash tizimini yangilashni talab etadi.
3. Model joriy etilganda o‘quvchilarning fazoviy tafakkuri, media-kompetensiyasi va motivatsiyasi sezilarli oshadi.

Takliflar:

- 5–11-sinflar geografiya dasturiga media-kompetensiya maqsadlarini aniq kiritish;
- «Geografiya darslarida audiovizual vositalar» nomli metodik qo‘llanmalar va dars ishlanmalarini ishlab chiqish va tarqatish;
- o‘qituvchilar uchun GIS, ta’limiy video va multimedia yaratish bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- O‘zbekiston geografiyasiga oid milliy audiovizual resurslar platformasini yaratish;
- baholash tizimiga audiovizual materiallarni tahlil qilish va yaratish bo‘yicha topshiriqlarni kiritish;
- o‘quvchilarning mahalliy geografiya mavzusidagi media-loyihalarini rag‘batlantirish.

Ushbu chora-tadbirlarning amalga oshirilishi geografiya ta’limida audiovizual vositalardan epizodik emas, balki tizimli foydalanishga o‘tishni ta’minlaydi va o‘quvchilarning geografik savodxonligini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Frolov A.V. Maktab ta’limida geografik axborotni vizuallashtirish. – Moskva: Prosveshchenie, 2019. – 214 b.
2. Paivio A. Mental Representations: A Dual Coding Approach. – New York: Oxford University Press, 1990. – 322 p.
3. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019. – 48 b.
4. Bednarz S.W., Heffron S., Solem M. Geography Education: Research and Practice. – Washington: National Council for Geographic Education, 2013. – 256 p.
5. Karimova N.M. Geografiya o‘qituvchilarining raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyorgarligi // O‘zbekiston pedagogika jurnali. – 2022. – №4. – 22–29-betlar.
6. Kerski J.J. The Role of GIS in Geography Education // Journal of Geography. – 2015. – Vol. 114. – No. 3. – P. 89–97.
7. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: Polity Press, 2003. – 232 p.
8. Toshpulatov Sh.R. Multimedia texnologiyalari yordamida geografiya darslarida o‘quvchilarning loyiha faoliyati. – Samarqand: SamDU, 2020. – 198 b.
9. Yusupov A.A. O‘zbekiston ta’lim tizimida ona tilidagi raqamli kontent muammolari. – Toshkent: Fan, 2021. – 176 b.
10. Qodirov B.B., Rahimova M.A. O‘zbekistonda geografik ta’limni modernizatsiya qilish: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 240 b.
11. Hasanov I.A., G‘ulomov P.N. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – 164 b.
12. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 480 p.
13. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti. Geografiya. – Toshkent: Xalq ta’limi vazirligi, 2021. – 64 b.